

В.Г.БАЛУШОК *

СЕВРЮКИ XIV–XVII ст.: СПРОБА ЕТНІЧНОЇ АТРИБУЦІЇ

Аналіз джерел, які містять інформацію про севрюків, показує, що й українці (котрі мали тоді самоназву «русь» у множині та «русин» в однині), і росіяни («русские»), і білоруси сприймали їх як «не своїх», «чужих». Тобто севрюки XIV–XVII ст. виступали окремим етносом. Це був «земельний» етнос, характерний для часів Київської Русі, що зберігався так довго на українсько-російсько-білоруському порубіжжі.

Ключові слова: севрюки, етнос, відетнонімічні антропоніми (прізвища), «свої», українці, росіяни.

Вивчення заселеності сходу України у середньовіччі та в ранньонові часи на сьогодні далеке від свого задовільного вирішення. Дане питання ускладнюється тим, що й досі не з'ясованою залишається етнічна природа населення, яке мешкало у цьому, порубіжному з Росією, регіоні. Річ у тім, що воно у документах не називається жодним із відомих етнонімів, якими в ті часи позначали українців, росіян, білорусів. Маються на увазі як ендо-, тобто самоназви, так і екзоетноніми – народоназви, котрі дають народам сусіди. Нагадаємо, що українці в тогочасних джерелах фігурують як «русь» (збірна форма множини) і «русин» (в однині). Росіяни використовували самоназву «русские», хоч доволі часто ще вживалася форма «русские люди» (вважається нерозвиненим етнонімом); зрідка в російських джерелах фіксується й назва «русь». Натомість українці та білоруси називали росіян у множині «московю» – від стольного міста, а в однині, принаймні українці, прикладали до представників російської етнічності назву «москвитин» (жінка – «московка»). Білорусів українці та поляки йменували «литвинами». Самі білоруси теж частенько називали себе «литвинами», але бувало, що вживали й самоназву «русин», хоч віддавали перевагу крайовим назвам. Неусталеність у сфері етнонімії, очевидно, свідчить про певною мірою незавершеність етногенезу¹.

А от людей, які заселяли у XIV–XVII ст. тодішню Сіверську землю, що охоплювала чи не більшість сучасного українського Лівобережжя² та сусідні російські терени, джерела називають «севрюками»/«севруками». Проте ким в етнічному плані були ці мешканці сучасного українсько-російського порубіжжя, остаточно з'ясувати ще не вдалося. Чи були севрюки/севруки, незалежно від їх етнічної атрибуції, етнічно або ж в якийсь інший спосіб пов'язаними з

* Балушок Василь Григорович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т.Рильського НАН України, Український етнологічний центр
E-mail: grigras@i.ua

¹ Див. докл.: Балушок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнонімія. – Біла Церква, 2008. – С.167–175, 262–280.

² Про кордони Сіверської землі див: Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – К., 1998. – С.41–53.

українцями та Україною, з одного боку, а з іншого – чи були вони так само пов'язаними з росіянами й Росією?

В Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. севрюків вивчали М.Владимирський-Буданов, О.Лазаревський, Д.Багалій, А.Стороженко, Л.Падалка, М.Василенко, а також М.Грушевський, О.Андріяшев, у радянські часи А.Слюсарський і деякі інші історики³. У Росії севрюки потрапляли в поле зору таких дослідників, як В.Сухоруков, І.Карпов, В.Мавродін, Б.Рибаков, І.Анпілогов, Н.Коткова, О.Шенніков та ін.⁴ Спочатку жоден із-поміж цих фахівців узагалі не ставив завдання визначити, ким були севрюки в етнічному розумінні. І це не дивно, адже ані теорії етносу, ані концепції етнічності в XIX – першій половині XX ст. не існувало. У радянські часи цю проблему фактично теж спеціально майже не порушували. Але в той час, як українські дослідники, над якими постійно тяжіла ймовірність звинувачення в «буржуазному націоналізмі», старанно її оминали, російські, наприклад у 1960-х рр. (І.Анпілогов, Н.Коткова), без жодних вагань зараховували севрюків до «росіян». При цьому питання, ким же були, навіть у складі російського народу, севрюки, ці автори не розглядали. Згодом російські фахівці такі питання почали ставити, робилися спроби на них відповісти. Першою, ще в 1980-х рр., до цієї проблеми звернулася Н.Багновська⁵. Пізніше вона поглибила свої пошуки⁶. У плані етнічної атрибуції авторка схилилася до думки про севрюків як про особливу, давню за походженням, спільноту східних слов'ян: «Таким чином, севрюки – це споконвічне населення Сіверської землі, нащадки давньої сівери. У XIV–XVI ст. вони становили особливу групу давнього східнослов'янського населення». Групу цю Н.Багновська визначала як «етнокультурну». При цьому

³ Владимирский-Буданов М.Ф. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569) // Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). – Ч.7. – Т.2. – К., 1890. – С.46, 134, 175–176, 189; Лазаревский А. Лубенщина и князья Вишневецкие (1590–1648 гг.). – К., 1896. – С.13; Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские козаки: исследование, памятники, документы и заметки. – К., 1904. – С.10–12; Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и её заселение: Исследование и материалы с картами. – Полтава, 1914. – С.46, 100–101, 193; Василенко Н.П. Очерки по истории Западной Руси и Украины. – К., 1916. – С.484–488, 532; Грушевський М. Історія України-Руси. – Т.ІІІ. – К., 1993. – С.153; Слюсарский А.Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII–XVIII вв. – Х., 1964. – С.50. Огляд російської та української історіографії проблеми етнічної атрибуції севрюків див.: Багновская Н.М. Севрюки: население Северской земли в XIV–XVI вв. – Москва, 2002. – С.22–23 та ін.

⁴ Сухоруков В.Д. Историческое описание земли Войска Донского. – Т.І. – Новочеркасск, 1867. – С.5; Карпов И. История борьбы Московского государства с Польско-Литовским: 1462–1508. – Москва, 1867. – С.39; Мавродин В.В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времён до второй половины XIV в.). – Санкт-Петербург, 2002. – С.371 (уперше праця вийшла 1940 р.); Рыбаков Б.А. Поляне и северяне // Советская этнография. – Вып. VII/VII. – Москва, Ленинград, 1947. – С.93–94; Анпилов Г.Н. Бортные знамена как исторический источник (По Путивльским и Рыльским переписным материалам конца XVI и 20-х годов XVII в. // Советская археология. – 1964. – №4; Коткова Н.С. Названия русских бортных знамен – историко-лингвистический источник // Исследования по лингвистическому источниковедению. – Москва, 1963; Шенников А.А. Княжество потомков Мамай (к проблеме «запустения» Юго-Восточной Руси в XIV–XV вв.) // Гумилёв Л. Древняя Русь и Великая степь: В 2 кн. – Кн.2. – Москва, 1997. – С.463, 465.

⁵ Багновская Н.М. Севрюки (население Северской земли в XIV–XVI вв.) // Вестник МГУ: Серия 8: «История». – 1980. – №1. – С.62.

⁶ Багновская Н.М. Севрюки: население Северской земли в XIV–XVI вв. – Москва, 2002.

вона відштовхувалася від ухваленої в Росії 1996 р. концепції державної національної політики, в якій поняття «народ», «національність» використовуються в етнокультурному значенні⁷.

Чіткіше визначити етнічну сутність севрюків намагається інший сучасний російський історик – А.Ракітін, котрий вважає їх ще одним східнослов'янським етносом. Водночас у нього теж немає великої точності у визначенні етнічної суті севрюцької спільноти. Зокрема в одному місці автор пише, що це «етнокультурна група [...] дуже близька до козаків» (для нього всі козаки – російські (донські) й українські (запорозькі), з одного боку, таки різні, а з іншого – ніби й мають в етнічному або, принаймні, етнокультурному плані дещо спільне), а згодом зазначає: «Севрюки не змогли (а може, не встигли?) відбутися як народ, проте влилися до складу інших народів – українців, росіян, білорусів (меншою мірою) і донських козаків». Ще А.Ракітін називає севрюків «субетносом»⁸.

Із сучасних білоруських фахівців питання севрюків зачіпає дослідник горюнів Ф.Климчук, який ставить знак рівності між сіверянами й севрюками. Утім про стосунок севрюків до білорусів, українців і росіян в етнічному плані в нього немає нічого⁹. Про севрюків писали також поляк А.Яблоновський¹⁰ і німець Г.Штекль¹¹. Обидва вони звертали увагу на участь в їх генезі тюркського компонента, а крім того, другий бачив у них один із варіантів східноєвропейського козацтва. Етнічну природу севрюцької спільноти ці дослідники все ж не прояснили.

Із сучасних вітчизняних авторів про севрюків неодноразово йдеться в ряді праць О.Русиної, особливо у книзі, присвяченій Сіверській землі¹², а також у статті для «Енциклопедії історії України». Дослідниця окреслює межі севрюцької території проживання, наводить численні факти, які стосуються господарства, матеріальної культури цієї спільноти. О.Русина вказує, що «севрюки – представники діалектно-етнографічної групи, котра успадкувала культурні традиції сіверян»¹³.

На жаль, наскільки нам відомо, ніхто з, власне, етнологів, які спеціально вивчають проблему етнічного, визначенням етнічної суті севрюків серйозно не займався. Тож етнічна належність їх на сьогодні практично невизначена. Адже якщо говорити про «етнокультурну групу» (Н.Багновська), «субетнос» (А.Ракітін) або «діалектно-етнографічну групу» (О.Русина), залишається нез'ясованим, якого саме етносу – російського, українського, білоруського? Тому що, як відомо, усі діалектно-етнографічні й етнокультурні, або ж етнографічні групи, а також субетноси є частинами певних етнічних спільнот (етносів). І посилання, у випадку з російськими авторами, на концепцію державної

⁷ Там же. – С.34.

⁸ Ракитин А.С. Севрюки – коренное население Северской земли. [Електронний ресурс]: <http://diderix.petergen.com/rgd-svr.htm>

⁹ Климчук Ф.Д. К этноязыковой истории Днепровского Левобережья (в связи с проблемой этногенеза горюнов) [Електронний ресурс]: <http://severyane.ucoz.com/publ/1-1-0-10>

¹⁰ Jabłonowski A. Zadnieprze // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т. XIV (Worowo – Żyżyn). – Warszawa, 1895. – S.224.

¹¹ Stöckl G. Die Entstehung des Kosakentums. – München, 1953. – S.138–140.

¹² Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – С.40–41, 47–53 та ін.

¹³ Русина О.В. Сіверюки // Енциклопедія історії України. – Т.9. – К., 2012. – С.572.

національної політики Росії не багато що пояснює. Підсумок вивчення севрюків як окремого етнічно-етнографічного утворення влучно підбила О.Русина: «Однак у цілому характер їхньої етнографічної самотності, за браком відповідного археологічного, іконографічного та описового матеріалу, і досі залишається нез'ясованим»¹⁴.

То все ж, якою була етнічна природа севрюцької спільноти й наскільки можливо її визначити на тій джерельній базі, яку ми маємо? Найкраще було б робити це на основі етнічної самосвідомості севрюків, фіксованої, зокрема, у самоназві, як це в більшості випадків і робиться етнологами. Проте власне севрюцьких текстів, що містили б інформацію про етнімію, а також інші відомості стосовно їхньої етнічної ідентичності ми, на жаль, не маємо. Водночас етнімічна назва «севрюки»/«севруки» та похідні від неї у зовсім різних контекстах доволі часто зустрічається в російських, українських, білоруських джерелах. У них міститься також інформація і про взаємини севрюків із росіянами, білорусами та українцями, які називалися тоді «руссю» (з певною долею умовності ми називатимемо цей етнос у досліджувані часи «українським», пам'ятаючи все ж, що він тоді мав іншу самоназву, і що цю самоназву пізніше було змінено¹⁵). Тому все ж спробуємо провести етнічну атрибуцію цієї загадкової севрюцької спільноти. Про використовувані нами джерела читач може судити з посилань. Методологічно-методичними підвалинами нашої роботи стали положення, висунуті в дослідженнях з етногенезу та етнічної історії¹⁶.

Зображення севрюків у джерелах достатньо чітко демонструє, що як білоруси, так і росіяни чи українці не вважали їх «своїми», для всіх вони були, без сумніву, «чужими», а часом навіть ворогами. Одне з найдавніших повідомлень про севрюків дає білоруська «Хроніка Биховця» (XVI ст.), де під 1402 р. повідомляється про події у Сіверській землі, яка тоді входила до Великого князівства Литовського:

«Сталось так великому князю Вітолтові, що був у приязні зі своїм зятем великим князем Васи́лієм Дми́тровичем москoвським. Мужики москoвські, прийшовши під Путивль, на Тихій Сосні погромили севрюків (“Sewrukow”) вітолтових, взяли у них два бобри і три кадї меду, і він посилав до великого князя москoвського, аби винних знайшовши покарав, а завдані севрюкам (“Sewrukom”) збитки відшкодував»¹⁷.

¹⁴ Русина О.В. Сіврюки. – С.572.

¹⁵ Балушок В. Українська етнічна спільнота... – С.262–280.

¹⁶ Брайчевський М.Ю. Походження Русі – К., 1968. – С.18–19 та ін.; Крюков М.В. Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза // Расы и народы. – Вып.6. – Москва, 1976; Posern-Zieliński A. Koncepcje etniczności w amerykańskich studiach etnicznych // Lud: Rocznik Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. – Т.LXIII. – Wrocław, 1979. – S.3–23; Клейн Л.С. Стратегия синтеза в исследованиях по этногенезу (интеграция наук и синтез источников в решении проблем этногенеза) // Советская этнография. – 1988. – №4; Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. – Москва, 1989; Его же. Адаптивное значение культурного полиморфизма // Этнографическое обозрение. – 1993. – №4; Петров В. Походження українського народу. – К., 1992. – С.9, 11 та ін. (книгу написано в 1940-х рр.); Moore J.H. Putting Anthropology Back Together Again: The Ethnogenetic Critique of Cladistic Theory // American Anthropologist. – 1994. – Vol.96. – №4; Sahlins M.D. Evolution: specific and general // Anthropological Theory: A Sourcebook / Ed. R.A.Manners, D.Kaplan. – New Brunswick; London, 2009. – P.229–241 (перша публікація – 1968 р.).

¹⁷ Списокъ Быховца // Полное собрание русских летописей. – Т.17: Западнорусские летописи. – Санкт-Петербург, 1907. – С.519.

Інше білоруське джерело – «Хроніка литовська і жмойтська» (XVII ст.) – теж розповідає, скоріш за все, про цю саму подію вже під 1416 р.:

«Витолт в приязни з зятем своим, князем московским, живючи, подарунки сполне собѣ посылаючи, заховали з obu сторон з собою покой завъше. [...] А гды Москва севруков литовских розбили под Путивлем, двох бобров и меду кад взяли, сокѣр двѣ и три сермяги зодрали з них [...] Витолт зараз послал до зятя своего князя московского о справедливость просячи»¹⁸.

Як бачимо, в обох хроніках севрюки пов'язувалися з великим князем литовським Вітовтом, чийми підданими вони були й через напад на яких московських людей відносини цього володаря й великого князя московського Василя Дмитровича, за версією хроніста, погіршилися. Вітовт, як відомо, став великим князем 1390 р., Василь Дмитрович помер 1425 р. Отже повідомлення стосуються саме цього хронологічного проміжку.

Як бачимо, білоруські хроністи чітко визначали севрюків у складі населення Великого князівства Литовського як окрему спільноту, та ще й з власним етнонімом. А росіяни нападали на севрюків як на «чужих», грабуючи їх. Тобто білоруські літописці без сумніву розрізняли етнічну належність севрюків і росіян, називаючи останніх «московю».

Однією з наступних за хронологією згадок про севрюків стала вказівка кримського хана Менглі Гірея своєму посланцеві Янишу, який супроводжував загін його сина Агмеда Гірея під час нападу 1493 р. на «литовську землю», тобто Україну. Супроводжуваному козаками Янишеві наказувалося їхати до Москви «полем», обходячи «Русскую землю» сучасного українського Лівобережжя стороною, тому що, «коли въ Русскую землю войдутъ, къ тобѣ къ брату моему»¹⁹ не дойдуть отъ севрюковъ, которые ѣзжалые люди»²⁰. Тобто Янишеві слід було остерігатися севрюків, які мешкали на Лівобережжі та, як люди кінні («ѣзжалые»), могли наздогнати й захопити в полон посланців хана до московського правителя²¹. У цьому документі теж розрізняється етнічність севрюків, відмінна від кримських татар, росіян («русских»), котрі мали остерігатися їх як ворогів, а також і від решти населення «Литовської», а в її складі мешканців Руської («Русской»), землі, якими були русини.

Найбільше свідчень про севрюків маємо з XVI–XVII ст., коли кількість писемних джерел істотно збільшилася. У 1500–1503 рр., після тривалої війни з Великим князівством Литовським, Московія включила до свого складу Сіверську землю. Тож з'явилося чимало документів, в яких московські писці згадували й севрюків. Щоправда тепер про них йшлося вже не як про ворогів,

¹⁸ Хроника Литовская и Жмойтская // Там же. – Т.32: Белорусско-литовские летописи. – Москва, 1975. – С.77.

¹⁹ Мається на увазі великий князь московський Іван III, союзник кримського хана Менглі Гірея.

²⁰ Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.41: Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Санкт-Петербург, 1884. – С.188.

²¹ Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские козаки... – С.11.

чи то абсолютно «чужих», хоч вони й залишалися окремою спільнотою, «не своїми». Їх неодмінно зображували як людей, котрі мають дещо інші, аніж росіяни, звичаї та реалії культури. Севрюків, які добре знали неосвоєні московитами сіверські терени, особливо на степовому порубіжжі, часто залучали як провідників, пізніше задіявали для сторожової служби на степовому кордоні. Так, у січні 1513 р. севрюки з Путивля провели українським Лівобережжям послів великого князя московського до Криму. Самі посланці так розповідали про це своєму володареві: «И мы [...] послѣ того недѣлю лежали, а ждали есмя [...] севрюковъ съ поля, чтобы [...] намъ тою дорогою идти; и севрюки [...] съ поля пришли на нартахъ»²² (під «нартами» тут слід розуміти лижі²³). У січні 1516 р., у зв'язку з черговим посольством до Криму, великий князь московський Василій Іванович наказав одному з князів Сіверської землі, Іванові Шем'ячичу, надати всебічну допомогу послам: «Да послалъ бы съ ними севрюковъ, и вѣлелъ ихъ проводить, докуды будетъ пригоже. [...] И князь Василей писалъ къ великому князю, что севрюковъ послалъ пословъ провожати»²⁴. А у грамоті Василя Івановича тому самому адресатові від 6 листопада 1517 р. про допомогу московським послам у Криму читаємо:

«Да послалъ бы еси ихъ на поле проводить севрюковъ своихъ доколе пригоже, не малыхъ людей, а нѣчто будутъ на полѣ снѣги великіе и ты бѣ послалъ изъ Путивля своихъ казаковъ людей многихъ, а велѣлъ бы еси имъ дорогу протоптати, чтобы какъ тѣмъ нашимъ казакомъ до Крыма доѣхати»²⁵.

Інші московські документи, які стосуються різноманітних подій, показують, що їх укладачі, безперечно, відрізняли севрюків як від різних категорій московських людей, так і від українців. А також свідчать, що й росіяни, і українці теж бачили у севрюках представників іншої, ніж вони самі, етнічності. Такими севрюки постають у документах XVI ст., де йдеться про конфлікти на московсько-річпосполитському порубіжжі. Тут російські писарі теж неодмінно виокремлювали севрюків із-поміж різних категорій населення. Озброєні слуги українських магнатів та «черкаси», що за підтримки річпосполитських властей відвойовували захоплені Москвою землі Сіверщини, теж ставилися до севрюків як до «чужих», грабуючи їх. Про це у списку «обидных дел» 1592–1593 рр., пред'явленому в Москві польському посольству Павла Волка й Мартіна Сушського читаємо:

«А как князь Александр Вишневецкой поставил слободу и острог на Лубне и княж Александровы урядники от тое Лубны наши волости запустошили, людей наших севрюков из наших волостей выбили [...] И ныне приходя ис тех мест с Лубны в Путивльской уезд, и в Черниговской, и в Рылской,

²² Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.95: Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Санкт-Петербург, 1895. – С.89.

²³ Маркович Я. Записки о Малороссии, её жителях и произведениях. – Ч.I. – Санкт-Петербург, 1798. – С.66; *Стороженко А.В.* Стефан Баторий и днепровские казаки... – С.11.

²⁴ Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.95. – С.225.

²⁵ Там же. – С.493–494.

и в Ноугородцкой уезд, и наших сиверских городов в уезды по многим местом, наших детей боярских и бортников и севрюков бьют и грабят и досмерти побивают»²⁶.

Список «обидных дел» російського посольства Афанасія Резанова 1592 р. теж стосовно дій підданих князя Вишневецького вказує: «И пришед в Путивльской и в Рыльской уезд в бортные ужожаи севрюков побили, и борти драли, и в рыбные и в звериные ловли вступаютца через старые рубежи, и людей порубежных бьют и грабят и убытки чинят»²⁷. Водночас тут необхідно зробити зауваження: серед учасників збройних нападів на землі підмосковської Сіверщини, організовуваних князем Вишневецьким та іншими магнатами Речі Посполитої, було чимало вихідців із сіверських теренів. Вони втікали на литовську територію, рятуючись від зростаючого феодального гніту на сусідніх землях Московії, і тепер виступали провідниками нападників та самі нападали на володіння своїх кривдників. Тобто, як зазначає Г. Анпілогов, у цьому випадку можна говорити також про певну форму антифеодальної боротьби²⁸.

Севрюки, зі свого боку, разом із московськими служилими людьми та козаками брали участь у відплатних діях проти «черкас», організовуваних місцевими й центральними властями. Наприклад, 1589 р. «Василий Ондреев с донецкими казаками», погнавшись за «черкасами» – нападниками, «черкасы иных погромили, а иных побили, и борошенъ да лошади путивльскихъ севрюковъ у нихъ отгромили [...] и борошенъ и рушницы путивльскихъ севрюковъ у нихъ отгромили»²⁹. Тут бачимо, що українці («черкаси») й севрюки виступають ворогами, а московський писець зараховує останніх до «своїх», які разом із дітьми боярськими та козаками протистоять «черкаским казакам», проте відокремлює їх від «донецких козаків».

Чітко відокремлюються севрюки від різних категорій московських служилих людей і в розпорядженнях про залучення їх до сторожової служби на степовому прикордонні. У таких документах, наприклад 1571 р., служилих людей – дітей боярських, станичних козаків, що перебували з різних місцевостей колишньої Сіверської землі, яка з початку XVI ст. належала Московії, названо «путивльцями», «рилянами», «курчанами» тощо. Натомість севрюків писарі виділяли в окрему категорію³⁰. Тут, як бачимо, назви служилих людей походять від міст Сіверщини, проте їхніх жителів не названо севрюками. Очевидно, за сімдесят років, які минули від часу входження цих теренів до складу Московії, серед місцевих служилих людей переважали вже несевируцькі переселенці з інших районів держави, котрих в основному й використовували для сторожової служби. А власне севрюки у цих місцях та їхніх околицях частково зазнали асиміляції, а здебільшого, судячи з усього, були відсунуті на соціальну та

²⁶ Выписи из статейного списка посольства Павла Волка и Мартина Сушского // *Анпилогов Г.Н.* Новые документы о России конца XVI – начала XVII вв. – Москва, 1967. – С.73–74.

²⁷ Выписи из статейного списка посольства Афонасия Резанова // Там же. – С.81, 91.

²⁸ *Анпилогов Г.Н.* Выписи из статейного списка «польские дела» за 1592–1593 гг. // Там же. – С.19–20.

²⁹ Акты исторические, собранные и изданные археографической комиссией. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1841. – С.433.

³⁰ Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук: – Т.1: Разрядный приказ: Московский стол: 1571–1634 / Под ред. Н.А.Попова. – Санкт-Петербург, 1890. – С.5, 8.

сільську периферію. Наш висновок підтверджується тим, що серед цих служилих людей зрідка зустрічаються такі, прізвища й імена яких походять від слова «севрюк»: син боярський Богдашка Севрюков, козаки Парфенко Севрюков і Семен Севрюков, стрілець Севрючка Данилов, козацький отаман Севрючко Панов та ін.³¹ (про антропонімію, похідну від «севрюк»/«севрук», див. нижче). Це, очевидно, нащадки тих небагатьох севрюків, які свого часу влилися до складу московської служилої верстви.

Антагонізм між севрюками та українцями недвозначно виступає у скаргах XVII ст. представників московських властей і духівництва на «черкас» – переселенців у нинішню Слобожанщину, які, осідаючи на нових місцях, витісняли севрюків з їхніх господарських угідь. Про такі конфлікти читаємо у скарзі на поселенців-«черкас» (1656 р.), поданій засновником Харківської фортеці воєводою Воїном Селіфоновим³², а також у чолобитній місцевого священика Іванища Анфимова й дячка Тимошки Іванова (1657 р.): «И они государь черкасы твоего государева указу не слушают строятся всѣ въ Бѣлогородскомъ уѣздѣ въ Никольской вотчинѣ и станы, и пасѣки завели, и звѣрь, и рыбу ловятъ, и со пчелами деревья сѣкутъ дѣлния, и севрюковъ нашихъ грабятъ»³³. Упадає у вічі, що українці («черкаси») справді мають інші цінності, інші заняття, ведуть інший спосіб життя, аніж севрюки. Так, вони не тільки витісняють севрюків-автохтонів з їхніх власних споконвічних угідь, але й по-іншому ставляться до останніх. «Черкаси» по-хижацькому експлуатують означені угіддя, і навіть рубають бортні дерева, чого у жодному разі не робили севрюки, адже їхнім основним заняттям виступали різного роду промисли, серед яких головним був саме бортницький. Мисливські та рибальські угіддя, як такі, що давали їм основні засоби до існування, севрюки всіляко оберегали від надмірної експлуатації³⁴. Українські ж переселенці насамперед були землеробами, і бортні дерева, а також мисливські й рибальські угіддя, хоч і використовувані принагідно, усе ж не становили в їхніх очах такої цінності, як для севрюків. У цьому теж слід бачити важливу етнокультурну різницю між севрюками й українцями, котра, без сумніву, служила підставою і для етнічної різності.

Якщо говорити про етнічні спільноти, представники яких згадуються у цитованих вище московських документах, то там ішлося про «русских людей» (до яких відносили й спеціально виокремлюваних дітей боярських), «черкас», тобто українців, татар, котрі періодично чинять на поселенців напади, а поряд з усіма окремо фігурували й севрюки («[...] татарове воинские многие люди и ваших государь русских людей, и черкас многих побили, и въ полонъ поимали. [...] сказывали-де змиѣвскимъ сторожамъ севрюки, что видѣли-де они татар на рѣчке Берестовой»)³⁵.

³¹ Акты Московского государства... – Т.І. – С.68; *Багалеі Д.І.* Матеріали для історії колонізації і быта Харьковской і отчасти Курской і Воронежской губерній. – Х., 1890. – С.23, 24, 75; *Тупиков Н.М.* Словарь древнерусских личных собственных имён. – Санкт-Петербург, 1903. – С.352; *Веселовский С.Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – Москва, 1974. – 382 с. [Електронний ресурс]: <http://www.pseudology.org/state/Onomastikon2.pdf>

³² *Багалеі Д.І.* Матеріали для історії г. Харькова в XVII веке. – Х., 1905. – С.4–6.

³³ Там же. – С.8–9.

³⁴ *Багновская Н.М.* Севрюки: население Северской земли в XIV–XVI вв. – С.26–27.

³⁵ *Багалеі Д.І.* Матеріали для історії г. Харькова в XVII веке. – С.4–5.

Українських джерел досліджуваних часів, які містили б дані про взаємини севрюків зі своїми етнічними сусідами, набагато менше. Проте вони є. Інформація про севрюків міститься в матеріалах люстрації Київського воєводства 1616 р. Тут фігурують севрюки, які мешкали «у Черкасах» (тобто на підвладних Черкаському замку землях). У тексті документа про це сказано так:

«Також севруки (“Sewruki”), або данники, що мешкають у Черкасах, від юрисдикції пана старости вільні і їй не підлеглі; як міщани та обивателі тамтешні, котрі перед нами були, то зізнались, що то добра їхні власні дідичні в тих севрюків (“Sewrukow”), тільки що з того ґрунту міського, на котрому ґрунті сидять, куницю до замку дають»³⁶.

Нижче ми побачимо, що у складі мешканців Черкаського замку дещо раніше (1552 р.) були люди з відетнонімічним прізвищем «Севрук». Матеріали люстрації 1616 р. та ці антропоніми слугують свідченням виокремлення люстраторами й писарями севрюків як людей, відмінних від тамтешньої української (русинської) людності.

Усі наведені тексти, де згадуються севрюки, свідчать на користь сприйняття їх як українцями, так і росіянами й білорусами людьми, належними до іншої, ніж їхні власні, етнічної спільноти. Про це також говорять і зафіксовані у джерелах досліджуваного періоду антропоніми, утворені від етнімічної назви «севрюк»/«севрук». Подібного роду відетнонімічні антропоніми (імена, прізвиська, прізвища) у середньовіччі та в ранньонові часи не були рідкістю. Тоді, в умовах слабкої територіальної мобільності населення, багатьох вихідців з інших країв, країн і народів називали за теренами чи етнічними спільнотами, звідки вони прибули. Часто такі прізвища/прізвиська й імена вказують на місцевість або населений пункт, з якого людина походила (Виговський, Волинець, Луцький, Моринець, Слуцький, Ходаківський та ін.), іноді в їх основі лежить субонім тощо (Бойко, Пінчук, Полешко, Поліщук і под.). Доволі часто такого роду антропоніми містять інформацію про етнічну належність, а радше про етнічне походження носіїв прізвищ. Прикладом дослідження етнічного походження людей на основі аналізу таких прізвищ стали праці про українських козаків німецьких дослідників С.Любер і П.Ростанковського, що базуються на даних козацьких реєстрів³⁷. Вони певною мірою можуть служити за зразок такого роду студій.

Чимало відетнонімічних прізвищ наводять і використовувані нами джерела. Наприклад, у ревізії 1552 р. знаходимо: Литвин, Турчинович, Орменин, Москаль (Київський замок)³⁸, Волошенин, Мордвинович, Чемерешенин, Жидовинович (Канівський замок)³⁹. Так само у багатьох

³⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов. – Ч.7. – Т.2. – С.316.

³⁷ Lubers, Rostankowski P. Die Herkunft der im Jahre 1581 registerten Zaporoger Kosaken // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1980. – №28. – S.369–381; Lubers S. Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts nach Personennamen. – Wiesbaden, 1983. – S.62–100.

³⁸ Архив ЮЗР. – Ч.7. – Т.1. – К., 1886. – С.113–114.

³⁹ Там же. – С.104.

джерелах досліджуваних часів фігурує прізвисько/прізвище, і навіть ім'я «Севру(ю)к» та похідні від нього. Одинадцятьох, а скоріше дванадцятьох Севруків зустрічаємо в описі Київського замку 1552 р.: Іван Себастьянович та Іван Мотинич, а також Каленик, Карой, Мишко, Охрем, Охмат, Томило (дві особи), Хомиця та Шкода, які мають прізвище, записане як «Севрук»⁴⁰. Усі вони – міщани Київського замку. Серед міщан монастирських значиться Мишко Шеврук⁴¹, де заголовну літеру «Ш» ймовірно помилково поставлено замість «С». Два Севру(ю)ки записані й у ревізії 1552 р. серед міщан Черкаського замку: Сидір Севрук та Єрмак Севрюк⁴². Опис Вінницького замку того ж року називає з міщан десятника, якого звали Борис Севрюкович⁴³. Пан Саврук фігурує в одній зі шляхетських скарг, занесених до Володимирської гродської книги 1664 р.⁴⁴ У переписній книзі 1666 р. (матеріали перепису, проведеного московськими властями в Лукомлі, сучасне с. Лукім'я на Полтавщині) записаний Мишка Севрюченко⁴⁵. У скаргі ігумена Луцького монастиря 1681 р. на шляхетську сваволю названий «Paweł Szezyruk» із Луцького повіту⁴⁶. Прізвища, утворені від «севрюк», фігурують також у московських документах, зокрема тих, які стосувалися будівництва Белгородської засічної лінії та Донецьких сторож. Наприклад, в указі царя Бориса Годунова від 1605 р. про виплату «жалованья» названо сина боярського з Новгород-Сіверського Богдашку Севрюкова⁴⁷, у будівельній книзі міста Усерд на Белгородській засічній лінії за 1637–1638 рр. значиться Парфенко Севрюков – п'ятдесятник «новоприборных» полкових кінних козаків, а в розпису Чугуївських станиць за 1650 р. записано голову сьомої станиці Семена Микитина сина Севрюкова⁴⁸.

Зустрічається у джерелах й ім'я «Севрук». Так, селянин Севрук Прихожий фігурує в опису Овруцького замку 1545 р.⁴⁹ У Новгороді-Сіверському, який на той час належав Московії, російські джерела під 1605 р. указують стрільця на ім'я Севрючка Данилов⁵⁰. Ім'я «Севрук» знане й у Росії, що не дивно, зважаючи на те, що Сіверщина сусідила з Московією, а на початку XVI ст. увійшла до складу цієї держави. Так, під 1610 р. у російських джерелах згадується поміщик Севрук Юр'єв Дедков, а 1613 р. – білозерський селянин Саврук Іванов⁵¹. Зустрічалося це ім'я й у Білорусі. Під 1609 р. є повідомлення про сотника у Смоленському повіті – Севрука⁵².

⁴⁰ Архив ЮЗР. – Ч.7. – Т.1. – С.115–116.

⁴¹ Там же. – С.116.

⁴² Там же. – С.87, 89.

⁴³ Там же. – С.604.

⁴⁴ Там же. – Ч.6. – Т.1: Приложение. – К., 1876. – С.113–114.

⁴⁵ Малороссийские переписные книги 1666 года: С послесловием Ал. Лазаревского. – К., 1900. – С.42.

⁴⁶ Архив ЮЗР. – Ч.6. – Т.1: Приложение. – С.142.

⁴⁷ Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т.I: Разрядный приказ. – С.68.

⁴⁸ Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. – С.23–24, 75.

⁴⁹ Архив ЮЗР. – Ч.4. – Т.1. – К., 1876. – С.43.

⁵⁰ Тупилов Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имён. – С.352.

⁵¹ Там же. – С.353.

⁵² Там же.

Узагалі ж і сьогодні в Україні, як і в Росії, зустрічається доволі багато прізвищ, утворених від етноніма севрюк/севрук. Це саме слід сказати й стосовно Білорусі. Ф.Климчук наводить ретельно зібраний детальний список таких білоруських прізвищ, як Сяврук, Сяврис, Сявругін, Севрук, Севрукевич, Севруков, Севрик, Сявро, Сявров⁵³. Немає сумніву, що і в Україні та Росії такий перелік (якби хтось цим займався) був би не меншим. Названі Ф.Климчуком прізвища побутують у наші дні, проте походять вони, звичайно, із тих часів, коли севрюків сприймали як людей іншої, аніж білоруси, а також українці та росіяни, етнічності.

Усі наведені факти демонструють доволі чітке протиставлення севрюків українцям, росіянам і білорусам. А це є свідченням того, що севрюки у XIV–XVII ст. становили собою окремих етнос, поряд з українцями («руси́нами»), росіянами («русскими») та білорусами. Судячи з усього, свого часу сіверяни, нащадками яких більшість дослідників вважає севрюків, не були настільки сильно втягнутими в етноконсолідаційні процеси, що мали місце на завершальному етапі історії Давньої Русі на теренах майбутніх України, Росії, Білорусі. Ці процеси у часовому проміжку, приблизно з останньої чверті XII до рубежу XIV–XV ст. призвели до завершення формування українців, росіян та білорусів⁵⁴. Проте севрюки, судячи з усього, збереглися. Цьому сприяло їх порубіжне (між українцями, росіянами, білорусами) положення. Тому севрюки в пізній період свого існування, коли етногенез українців, росіян та білорусів уже завершився, і справді були четвертим східнослов'янським етносом.

До кінця XV ст. севрюки разом з українцями-руси́нами перебували у складі Великого князівства Литовського. Із початком XVI ст. Сіверщина відійшла Московії, де севрюки опинились в одній державі з росіянами. Усе це, звичайно, не могло не справляти вплив на севрюцьку спільноту, особливо зважаючи на мовно-культурну спорідненість її з українцями («руси́нами») та росіянами («русскими»). Логічно було б припустити, що спочатку севрюки зазнавали зближення з українцями, а потім почали зближуватися в етнічному й культурному планах із росіянами. Можливо, у площині етнічних процесів, які відбувалися на Сіверщині, слід було припустити спочатку поступове перетворення севрюків на субетнос українців-руси́нів, що змінилося на процес перетворення їх на субетнос росіян. Проте таке наше припущення виявилось неправильним. Якщо стосовно українців є підстави вважати, що етнічна

⁵³ Климчук Ф.Д. К этноязыковой истории Днепровского Левобережья...

⁵⁴ Свого часу О.Пресняков, В.Пашуто, Ф.Шевченко, М.Брайчевський віднесли завершення українського етногенезу (хто точніше, а хто приблизно) на період «розквіту самостійного політичного життя Галицько-Волинської Русі» (див.: Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – Москва, 1950. – С.11–12; Пресняков А.Е. Украина // Вестник культуры и политики. – 1918. – №9 – С.6; Шевченко Ф.П. Про деякі питання історії України // Його ж. Історичні студії (До 100-річчя від дня народження). – К., 2014. – С.370; Брайчевський М.Ю. Походження Русі. – С.192). Результати наших власних студій узгоджуються з думкою цих фахівців, зокрема вони дають підставу вважати, що етногенез українців завершується близько рубежу XIII–XIV ст. (див.: Балашок В. «Давньоруська народність»: що насправді ховається за терміном? // Actes testamentibus: Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Вип.20]. – Л., 2011. – С.83). Висловлюю вдячність О.Головку, який звернув мою увагу на положення, висунуті О.Пресняковим, В.Пашутом і Ф.Шевченком.

еволюція йшла саме таким чином, то, як показали джерела, із росіянами все було складніше й інакше.

Отже спочатку звернімося до взаємодії севрюків з українцями. Про тісні зв'язки мешканців Сіверської землі, зокрема наближених до Наддніпрянщини теренів, із сусідньою Україною свідчить факт називання на початку XVI ст. путивльських бояр «киянами» на тій підставі, що до захоплення Московією Сіверщини в 1500–1503 рр. Путивль підпорядковувався Києву й мав із ним різноманітні зв'язки, включно з правлінням тут у деякі періоди чернігово-сіверських Ольговичів⁵⁵. Також, як показала О.Русина, частина мешканців таких захоплених Московією у ході війни сіверських міст, як Радогощ, Брянськ, Путивль, Чернігів, Любеч (останній був повернений Литві) 1500 р. покинули свої «отчизные земли» й перебралася до Литви. Зокрема лише з 23 родин брянських бояр, чию долю вдалося простежити, «15 опинились у Литві, 3 – на московській службі, а в 5-ти відбувся розкол і родичі розійшлися за своїми політичними уподобаннями»⁵⁶. Аналогічно повелося й боярство Путивльського та Чернігівського повітів. Зайвим буде нагадувати, що вказані бояри перебралися не на власне литовські терени, а у сусідню Україну й, частково, Білорусь. Тобто, як бачимо, ці люди свою долю пов'язували не з Московією, а з теренами Великого князівства Литовського. І хоч у цьому факті знайшли відображення, у першу чергу, політичні зв'язки та вподобання, проте, очевидно, свою роль відіграла й етнічна близькість севрюків Сіверщини до українців, білорусів. Про це ж свідчать і дані перепису литовського війська 1528 р., де фігурують «брянці, радогощани, любечани»⁵⁷. Та й ті бояри, котрі з захопленням Московією Сіверщини на початку XVI ст. перейшли на московську службу, далеко не завжди робили це з власної волі⁵⁸. О.Русина доходить висновку: «Очевидно, що для цього прошарку боярства не існувало – принаймні, на початку XVI ст. – проблеми політичного вибору між Литвою та Московщиною. В решті ж боярських родин перехід під зверхність Москви викликав різну реакцію, а в окремих випадках – розколов їх навпіл»⁵⁹.

Свідченням існування в досліджувані часи більш чи менш інтенсивних зв'язків Сіверщини з рештою українських теренів стали матеріали ревізій та люстрацій королівщин XVI ст., які зафіксували поширення в Україні прізвищ/прізвиस्क, похідних від «севрук»/«севрюк». Отже севрюки розселялися в різних місцевостях країни, мігруючи з Сіверщини, оскільки були включеними у характерні для українських земель суспільні процеси. Водночас факт закріплення за цими людьми антропонімів, похідних від «севрук»/«севрюк», засвідчує, що їх тією чи іншою мірою сприймали як людей іншої, аніж українці (русини), етнічності.

Про включеність севрюків (до речі, не лише з наближених до Наддніпрянщини теренів Сіверщини) до всеукраїнських суспільних процесів свідчить і те, що «добродеревці» з міста Дроків, яке знаходилося на півночі Сіверської

⁵⁵ Русина О. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С.9.

⁵⁶ Русина О.В. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. – С.196.

⁵⁷ Там само. – С.197 (прим. 107).

⁵⁸ Там само. – С.198–199.

⁵⁹ Там само. – С.199.

землі, брали участь у будівництві Черкаського замку 1496 р.⁶⁰ Аргументом на користь висловленої тези став і факт поширення на Сіверщині (у Чернігові, Новгороді-Сіверському) у XIV–XV ст. особливого типу кераміки, розповсюдженої тоді також і у Середній Наддніпрянщині⁶¹. Поява її пов'язана з Польщею та Литвою, а поширення одночасно на Наддніпрянщині й Сіверщині (принаймні південно-західній) свідчить на користь того, що ці терени становили тоді єдиний культурний простір.

Утім опинившись у 1500–1503 рр. у складі Московської держави, севрюцька спільнота зазнала інтенсивного включення у нові суспільно-політичні й соціально-економічні реалії, що теж не могло не відбитися на її етнічній суті. Міжетнічна взаємодія севрюків із росіянами розгорталася за дещо іншим сценарієм, аніж з українцями. Сіверська земля у цей час активно освоювалася переселенцями – служилими людьми різних категорій та селянами зі внутрішніх районів Московії. Російська колонізація від самого початку мала державний характер – на відміну від народної колонізації українців. Російських переселенців осаджували в різних повітах Сіверщини й на так званих «засічних лініях» у рамках розбудови Москвою системи оборони «кримської України». Перебудова в 1570-х рр. станичної та сторожової служби на помісній основі підірвала давнє місцеве феодальне оброчне й посадське землеволодіння. Новопоселенців наділяли землями, що раніше належали севрюкам. Лише незначна частина останніх потрапила до складу служилого стану, натомість більшість зарахували до категорії державних селян, почалось їх закріпачення⁶². Про втягування севрюків у більш чи менш тісні зв'язки з росіянами можуть свідчити зафіксовані серед них антропоніми, утворені від етноніма «севрук»/«севрюк».

Очевидно, найбільше заселялися московськими поселенцями наближені до Московії північно-східні землі Сіверщини⁶³. Північний схід Сіверської землі не перестав піддаватися московській колонізації з початком XVII ст., коли південно-західні її терени перейшли під владу Речі Посполитої. А севрюки, опинившись серед мас російських переселенців, котрі дедалі прибували, почали зазнавати асиміляції з боку росіян. У самих севрюків такий розвиток ситуації, судячи з усього, викликав спротив, першим проявом якого можна вважати згадану вище еміграцію сіверського боярства на терени Литви після захоплення Сіверської землі Московією на початку XVI ст. Є й інші факти, які свідчать про аж ніяк не дружнє ставлення севрюків до росіян і їхньої держави. Звичайно, говорити про високий рівень етнонаціональної самосвідомості севрюків не доводиться, адже для середньовіччя це не характерно. Та й соціальна складова в конфліктах, про які йдеться, виступає доволі чітко. І все ж у цих подіях так чи інакше виявлялося несприйняття севрюками росіян як людей із чужими або, принаймні, незвичними традиціями, порядками, культурою, а також відмінність між ними в політичній лояльності до Москви.

⁶⁰ Там само. – С.163.

⁶¹ *Виноградская Л.И.* Некоторые типы керамики Чернигово-Северской земли второй половины XIII–XV в. [Електронний ресурс]: <http://behistory.ru/article/122/>

⁶² *Багновская Н.М.* Севрюки: население Северской земли в XIV–XVI вв. – С.30.

⁶³ *Василенко Н.П.* Очерки по истории Западной Руси и Украины. – С.560.

Зокрема під час вторгнення до Московії військ Лжедмитрія I на початку XVI ст. севрюки виявили своєрідний сепаратизм, приєднавшись до них. Очевидно, вони так і не сприйняли Московську державу за «свою», не відчували справжньої причетності до неї. Тому, наприклад, московські послы до Польщі 1606–1607 рр. князь І.Волконський і дьяк А.Іванов повідомляли в Москву: «І в сѣверских і украинных городѣх севрюки люди простые, і в Московском государстве мало бывають [...] учили прельщатись, к тому вору, к богоотступнику приставати, и города тому вору розстриге здались, и в полках»⁶⁴. На нелояльну до Московської держави поведінку севрюків під час Смути звертали увагу й очевидці-поляки. У щоденнику одного з них розповідається про підтримку Лжедмитрія боярством Сіверщини та участь у повстанні І.Болотникова. Щодо подій навколо вбивства псевдоцаря й сходження на престол В.Шуйського (1606 р.) читаємо: «Ця справа від самого початку не сподобалася деяким боярам, зокрема Сіверської землі, котрі підняли бунт проти Шуйського, і в яких вождями були Болотников та Заруцький»⁶⁵. А потім до Путивля з донськими козаками прибув самозванець, котрий видавав себе за «Петра Федоровича» (неіснуючого сина царя Федора Івановича), «до якого пристали всі сіверяни й той Болотников»⁶⁶. Тут польський очевидець послуговується терміном «сіверяни», під яким він, без сумніву, розумів саме севрюків. Також означена поведінка тамтешнього боярства, очевидно, могла свідчити про те, що у його складі було чимало бояр-севрюків, котрі ще не втратили своєї севрюцької ідентичності або, принаймні, лояльності до держави та країни (Литви, Русі-України), якій служили їхні діди. Після завершення подій Смути та зі встановленням у Москві міцної влади колонізації Сіверської землі росіянами й репресивні заходи властей щодо севрюків посилювалися. Як зазначає А.Ракітін:

«У Смутний час севрюки активно підтримували Лжедмитрія I, на що московська влада відповідала каральними операціями, аж до розгрому деяких волостей. [...] Москва, котра дорожила кріпосним правом, у жодному разі не приймала волелюбного духу севрюків, постійно піддавала корінне населення Сіверщини гонінням і за кожної зручної нагоди всіляко намагалася знизити його чисельність»⁶⁷.

І якщо до початку Смутного часу севрюки зазнавали кривд із боку воевод та переселенців, яким надавали у володіння земельні наділи за рахунок автохтонного населення, то тепер і переселення сюди росіян, і наділення їх тут землею стали масовим явищем. Нижче наведемо цитату з одного документа стосовно неправд, котрих зазнавали севрюки від поселенців-московитів.

⁶⁴ Сборник Императорского русского исторического общества. – Т.137: Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными (Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством. Т.IV. 1598–1608 гг.). – Москва, 1912. – С.259, 336.

⁶⁵ Дневник событий, относящихся к Смутному времени (1603–1613 гг.), известный под именем Истории Ложного Дмитрия // Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссиею. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1872. – Стб.121.

⁶⁶ Там же. – Стб.122.

⁶⁷ Ракитин А.С. Севрюки – коренное население Северской земли.

Також ці рядки свідчать, що означений антагонізм і різність між росіянами й севрюками простежувалися практично до кінця існування їх як окремого етнічно-етнографічного утворення. Ідеться про подану 5 лютого 1663 р. дітьми боярськими, поселеними у Хотмижському повіті (сучасна Белгородська обл. Росії), чолобитну на путивльських севрюків:

«Государю, царю [...] бьетъ челомъ холопи твои хотмышцы дѣтишки боярские солдатскаго строю Картевскаго полку Тимошка Шумилин, Данилка Кушнерева съ товарищи 50 ч. Въ прошломъ во [...] году, по твоему указу и отпискѣ с Бѣлгорода окольничаго и воеводы князя Григорья Григорьевича Ромодановскаго съ товарищи, дано намъ твое царское жалованье въ помѣстье дикая земля въ Хотмышскомъ уездѣ на рѣкѣ на Пслѣ, отъ рѣчки отъ Удавы вверхъ по Пслу [...], и на томъ твоёмъ государевомъ жалованѣ на помѣстѣхъ домишками мы построились и пашню дикое поле распахали, а нынѣ насъ путивльские севрюки, Андрей Уколовъ да Дмитрий Татаринъ съ товарищи, съ того твоего государева жалованья съ помѣстья сгоняють и всякія налоги чиняють, по полямъ сохи сѣкуть, а тѣмъ севрюкомъ та земля не дана, владѣють они верховыми бортными ухожьями. Вели, государь, намъ на то помѣстье дать свою грамоту, чтобъ намъ отъ тѣхъ севрюковъ изгони, и налоги, и насильства впредь не было»⁶⁸.

Як бачимо, навіть у другій половині XVII ст., причому у центрі Сіверщини, севрюки продовжували протистояти росіянам та усвідомлювали свою іншість порівняно з останніми. Соціальний антагонізм між ними, концентрованим виразом якого стала роздача московською владою споконвічних севрюцьких земель у володіння переселенцям зі власне Московії, підсилювався етнокультурною різністю, у тому числі в господарстві (росіяни – здебільшого землероби, севрюки натомість займалися промислами, бортництвом).

Тож не випадково, що севрюки й надалі продовжували бачити в поселенцях-росіянах етнічно «чужих». Нерідко це породжувало доволі драматичні ситуації. У 1643 р. татари напали на околиці Чугуєва. Провідниками їх стали саме севрюки («А подвели, государь, под Чугуев тех татар севрюки, которые были на своих промыслах, чугуевские да белгородские гулящие люди, Афонька Батов да Васька Хватов; а взяли де татарове тех севрюков от города вёрст за 40»)⁶⁹. Звичайно, цих людей могли змусити показати шлях. Водночас вони набагато охочіше могли піти на співпрацю з татарами у випадку, коли переселенців-росіян не сприймали за «своїх». Адже, скажімо, полоненик-чугувець Васька Шабикин волів померти, аніж допомагати нападникам – цим самим він захищав «своїх», у тому числі рідних, друзів, усіх містян («[...] да и с ними же был чугувец Васька Шабыкин, и Ваську де убили за то, что он татар под

⁶⁸ Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т. III: Разрядный приказ: Московский стол: 1660–1664 / Под ред. Н.А. Попова. – Санкт-Петербург, 1901. – С. 516–517.

⁶⁹ Филарет [Гумилевский Д.Г.]. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Москва, 1852. – Отд. IV. I: Чугуевские округа военного поселения (3. Жители Чугуева) [Електронний ресурс]: http://dalizovut.narod.ru/filaret/filar_s.htm

город под Чугуев не повёл»)⁷⁰. Згадані ж севрюки, навпаки, можливо, навіть тішилися, що степовики пошарпають непроханих прибульців-росіян, котрих вони сприймали як своїх кривдників.

Із цією подією перегукуються зафіксовані у джерелах факти несумлінного виконання севрюками сторожової служби на степовому кордоні. До цих обов'язків московська влада почала залучати їх іще у XVI ст. Проте як сторбжа вони були ненадійними, і брали їх, очевидно, лише через добре знання місцевості, а також з огляду на нечисленність (спочатку) власне російського служилого люду. Документи свідчать:

«А которые путивльские севрюки ѣздили изъ Путивля на донецкіе сторожи зъ найму, и тѣхъ севрюковъ приговорили отставити, на сторожи ихъ не посылати, и найму имъ впредь не давати [...] а стоятъ на сторожахъ неусторожливо, воинские люди (маються на увазі татарські загони – В.Б.) на государевы украины приходятъ безвѣстно, а они того не вѣдаютъ, и вѣсти отъ нихъ прямые николи не бывають, а приѣжаютъ съ вѣстями съ ложными»⁷¹.

Тож московська влада дедалі ширше почала залучати до сторожової служби представників традиційних служилих верств, хоч для цього цілі їх громади доводилося переселяти на сіверське степове прикордоння. Як сказано в «боярському приговорі» 1571 р.: «А посылати въ ихъ мѣсто на донецкія сторожи дѣтей боярскихъ путивльцовъ да рылянь»⁷². Під «путивльцями» й «рилянами» тут виступають уже аж ніяк не севрюки, адже останні в документах чітко виокремлюються з-поміж різних соціальних та інших верств, і називаються окремо від цих «путивльців», «рилян», «орлян» та ін. Тут маються на увазі представники служилого стану (діти боярські), яких на терени Путивльського й Рильського повітів Сіверщини переселили дещо раніше з корінних московських земель.

Можливо, саме з часів означеного севрюцько-московського антагонізму серед росіян Курщини та Воронежчини (терени колишньої історичної Сіверської землі) побутувало специфічне уявлення про севрюків, зафіксоване В.Далем (і не відзначене серед українців): севрюк – це нібито похмура, сувора, неприступна людина, буркун, буркотун⁷³. Саме так, судячи з усього, ставилися колись севрюки до росіян, до складу держави яких їхні землі було включено силою зброї, і котрі нав'язали їм власні порядки, уподобання та звичаї, а також почали захоплювати їхні терени, витіснити з власних володінь.

Отже наведений вище матеріал дозволяє зробити висновок, що севрюки становили хоч і споріднену з українцями, росіянами й білорусами, проте самостійну етнічну спільноту. На початок XVIII ст., асимільовані українцями, росіянами та, меншою мірою, білорусами, вони зникають зі сторінок

⁷⁰ Филарет [Гумилевский Д.Г.]. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Москва, 1852. – Отд.IV.I.

⁷¹ Акты Московского государства, изданные Императорскою академиею наук. – Т.I: Разрядный приказ. – С.5.

⁷² Там же.

⁷³ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т.4. – Москва, 2001. – С.43.

джерел. Водночас міжетнічні стосунки севрюків з українцями – з одного боку, та росіянами – з іншого, розвивалися за різними сценаріями. І хоч результат в обох випадках однаковий – зникнення севрюцької спільноти в результаті асиміляції, однак шляхи досягнення його були відмінними. Хоч і спостерігалися певні конфлікти севрюків з українцями, усе ж їх гострота була набагато меншою, аніж із росіянами. Утім це питання потребує подальшого вивчення.

The information contained in the sources about Sevriuks demonstrates that both Belarusians and Russians, and Ukrainians (which at that time had the endonyms Rus' in plural and Rusyn in singular) did not consider them their own people; to those nations the Sevriuks were strange and occasionally inimical. Documents present the Sevriuks as the people with the traditions, customs and modes of life distinct from the Belarusian, Russian, and Ukrainian ones. During the frontier wars and interethnic conflicts, all those nations also took the Sevriuks as enemies, while the latter treated the Ukrainians, Russians and Belarusians likewise. That is, the 14–17 century Sevriuks acted as a separate ethnic group. It was a land ethnic group of the Kyivan Rus' times, which due to circumstances have remained on the Ukrainian-Russian-Belarusian borderland.

Keywords: *Sevriuks, ethnic group, ethnonym-derived anthroponyms (family names), one's own people, Ukrainians, Russians.*

